

УДК 455:343.35

МАЛАХОВ Г.Б., науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5333-0666>.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1\(52\).324717](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324717)

Анотація. У статті проаналізовано стан реалізації Антикорупційної стратегії на 2021 – 2025 роки, механізм реалізації якої визначено відповідною Державною Антикорупційною програмою. Висвітлені проблеми її реалізації та заходи, які залишаються невиконаними у сфері запобігання корупції в секторі безпеки і оборони. Зазначається, що попередня Антикорупційна стратегія (на 2014 – 2017 роки) та державна програма з її виконання була не повною мірою реалізована. Проаналізовано європейський досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки на предмет його запозичення в національне законодавство України. Запропоновано шляхи розв'язання проблем реалізації Антикорупційної стратегії та заходи з удосконалення антикорупційного законодавства України.

Ключові слова: корупція, оборонні закупівлі, антикорупційна стратегія, антикорупційна програма, антикорупційне законодавство, відповідальність.

Summary. The article analyzes the state of implementation of the Anti-Corruption Strategy for 2023 – 2025, the implementation mechanism of which is determined by the State Anti-Corruption Program. The problems of its implementation and measures that remain unfulfilled in the field of corruption prevention in the security and defense sector are highlighted. Deficiencies in the implementation of the previous Anti-corruption strategy are noted. The European experience of fighting corruption in the security sector is analyzed. Ways to solve the problems of implementing the Anti-Corruption Strategy and improving anti-corruption legislation are proposed.

Keywords: corruption, defense procurement, anti-corruption strategy, anti-corruption program, anti-corruption legislation, responsibility.

Постановка проблеми. На корупцію у сфері сектору оборони постійно звертається увага міжнародними організаціями, авторитетними аналітичними центрами, в численних рейтингах сприйняття корупції. Згідно з даними міжнародної організації “Transparency International”, у період з 2013 року по 2019 рік “Індекс сприйняття корупції” в Україні зріс із 25 до 30 балів. У 2023 році Україна покращила свій показник на 3 бали Україна, отримавши 36 зі 100 балів в “Індексі сприйняття корупції”. Тепер Україна займає 104 позицію поміж 180 країн [1]. Але досягнутий за останні роки прогрес не задовольняє суспільство, оскільки є надто повільним. Європейська комісія у висновку щодо заявок на членство в Європейському Союзі, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства [2; 3].

Зазначається, що “попередня Антикорупційна стратегія (на 2014 – 2017 роки) та державна програма з її реалізації були якісними програмними документами з високим антикорупційним потенціалом. Реалізувати цей потенціал повною мірою не вдалося насамперед через тривалий процес створення антикорупційних інституцій, що відбувався

протягом 2014 – 2019 років” [3]. Це призвело до малоефективної антикорупційної діяльності публічних інституцій та послаблювало антикорупційну політику у цілому.

За результатами соціологічного опитування українці назвали корупцію більшою безпековою загрозою, ніж нові наступи російських військ. На думку опитаних, корупція в органах влади – серед п’яти головних безпекових загроз для держави [4].

Про гостроту проблеми корупції у сфері оборонних закупівель свідчать численні скандали з топ-посадовцями Збройних Сил, інших військових формувань, які широко висвітлювалися у медіа.

Результати аналізу останніх публікацій. Теоретичні та прикладні засади запобігання корупції у публічному секторі досліджували О. Акімова, І. Бенюк [5], С. Сисюк, А. Бухтіарова [6], М. Голованенко [7], О. Голота [8], Ю. Івашук [9], І. Коропатнік [10], А. Новак [11], А. Мошнін [12], М. Мельник, К. Хусанова [13] М. Хавронюк, К. Юсова [14] та ін.

Поглиблене дослідження корупційних ризиків під час здійснення оборонних закупівель здійснили у 2024 році фахівці НАЗК України [15].

Водночас, більшість робіт з цієї тематики опубліковані до повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, у зв’язку з якою система оборонних закупівель України зазнала негативного руйнівного впливу. Малодослідженими залишаються аспекти реалізації Антикорупційної стратегії на 2021 – 2025 роки в умовах воєнного стану.

Метою статті є розв’язання проблем реалізації Антикорупційної стратегії в секторі оборони в контексті удосконалення антикорупційного законодавства України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В інституціональному аспекті система оборонних закупівель є результатом взаємодії (всередині та назовні) її структурних елементів, де кожен елемент виконує свою роль та має певні визначені правила взаємодії (зв’язки) задля досягнення загальної цілі системи – забезпечення обороноздатності, національної безпеки України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів [15].

За висновком експертів НАЗК, корупція виникає тоді, коли система управління в організації є недостатньо зрілою, щоб працювати тільки на ті цілі, для яких була створена ця організація [15].

Відповідно до п. 21 ст. 1 Закону України “Про оборонні закупівлі” – це здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони. Серед принципів оборонних закупівель найважливішими є: конкурентність; ефективність використання коштів; результативність; відкритість та прозорість (крім відомостей, що становлять державну таємницю і розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці); запобігання корупції, зловживанням та дискримінації [16].

Дотримання цих принципів на практиці зумовлює потребу розробки спеціальних стратегій і програм, спрямованих на запобігання корупції у секторі оборони.

Нову Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки (далі – Стратегія) затверджено Законом України від 20.06.22 р. № 2322-IX [3].

Концепція цієї Антикорупційної стратегії ґрунтується на поєднанні заходів з підвищення ефективності системи запобігання і протидії корупції із заходами забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію: у розділах 2 і 4 визначено основні напрями подальшого удосконалення загальної системи запобігання та протидії

корупції, а в розділі 3 – найбільш пріоритетні сфери з точки зору подолання корупції. Очікується, що збалансоване поєднання цих підходів дасть змогу не лише знизити рівень корупції, підвищити довіру громадян до органів влади, а й суттєво підвищити темпи соціально-економічного зростання України [3].

Основною метою цієї Стратегії визначено досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України.

Стратегія спрямована на розв'язання проблем: формування та реалізації державної антикорупційної політики (2.1); формування негативного ставлення до корупції (2.2); врегулювання конфлікту інтересів, дотримання загальних обмежень та заборон, правил етичної поведінки (2.3); здійснення заходів фінансового контролю (2.4); забезпечення доброчесності політичних партій та виборчих кампаній (2.5); захист викривачів корупції (2.6).

Стратегія реалізується шляхом реалізації відповідної державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії, яку розробляє Національне агентство з питань запобігання корупції з урахуванням особливостей, встановлених Законом, та затверджує Кабінет Міністрів України на термін дії цієї Антикорупційної стратегії [3].

Розроблена Національним агентством з питань запобігання корупції Антикорупційна програма на 2023 – 2025 роки (далі – Програма) розкривається через такі основні принципи:

- оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування, що передбачає усунення дублювання повноважень різними органами та випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

- цифрової трансформації реалізації повноважень державними органами та органами місцевого самоврядування, прозорості діяльності та відкриття даних як основи для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

- створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

- забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

- формування в суспільстві нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права [17].

Розділ 2.6 Державної антикорупційної програми на 2023 – 2025 роки присвячений проблемам у секторі оборони, серед яких виділяється:

- непрозоре та неефективне користування та розпорядження землями оборони, об'єктами нерухомості в оборонно-промисловому комплексі, а також надлишковим рухомим військовим майном, об'єктами інтелектуальної власності; неконтрольоване споживання пального, яке закуповується для потреб Збройних Сил (проблема 2.6.1);

- закупівля товарів, робіт і послуг оборонного призначення здійснюється в умовах надмірного режиму засекречування та має низький рівень конкурентності, що сприяє зловживанням та необґрунтованим витратам бюджетних коштів (проблема 2.6.2);

- неефективна модель контролю продукції оборонного призначення у процесі виробництва не дає змоги вчасно та у повному обсязі запобігати постачанню бракованих зразків озброєння та військової техніки (проблема 2.6.3);

- неефективне використання бюджетних коштів та зловживання під час забезпечення житлом військовослужбовців (проблема 2.6.4);

корупційні ризики при формуванні і реалізації кадрової політики у сфері оборони, під час призову (прийняття) на військову службу, прийому до вищих військових навчальних закладів, отримання освіти і проходження служби за межами країни, проведення організаційно-штатних заходів, нагородження державними нагородами (проблема 2.6.5).

Кожна з наведених проблем Антикорупційної програми потребує ретельної перевірки на предмет її розв'язання з урахуванням визначених індикаторів ефективності її реалізації: виконання передбачених державною антикорупційною програмою заходів; відповідність ухвалених нормативно-правових актів, передбачених державною антикорупційною програмою з виконання Антикорупційної стратегії, міжнародним стандартам та найкращим світовим практикам; підвищення позиції України в рейтингу "Індексу сприйняття корупції"; збільшення частки населення, яка негативно ставиться до корупційних проявів; зменшення частки населення, яка мала власний корупційний досвід.

Не зважаючи на те, що кінцевий термін реалізації Стратегії та Програми спливає вже у 2025 році, низка заходів, спрямованих на розв'язання проблем запобігання корупції у сфері оборонних закупівель, залишаються нереалізованими.

Серед стратегічних очікуваних результатів Антикорупційної стратегії у межах проблеми надмірного режиму засекречування закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення (п. 2.6.2) залишаються не досягнутими (або не повною мірою реалізованими):

- 1) застосування закритої процедури закупівель лише як винятку (за умови застосування з певними застереженнями електронної системи закупівель);
- 2) детальне врегулювання на рівні підзаконних актів (у тому числі – щодо формування вартості та рівня прибутку) законодавчо визначеної процедури закупівлі у єдиного виконавця;
- 3) зниження секретності у сфері оборонних закупівель до обґрунтованого рівня;
- 4) можливості здійснювати закупівлі не лише за критерієм найнижчої ціни, а й з урахуванням вартості життєвого циклу продукції та інших нецінових критеріїв, необхідних для закупівлі товарів, робіт або послуг, що відповідають потребам Збройних Сил України та інших сил безпеки і оборони;
- 5) забезпечення прозорого інформування потенційних постачальників щодо планів закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення.

Зокрема, для досягнення зазначених очікуваних стратегічних результатів Програми визначено 10 заходів, спрямованих на вирішення проблеми 2.6.2, яка має назву "Закупівля товарів, робіт і послуг оборонного призначення здійснюється в умовах надмірного режиму засекречування та має низький рівень конкурентності, що сприяє зловживанням та необґрунтованим витратам бюджетних коштів". Наразі повністю не виконано жодного із них [15]. З наведеного видно, що більшість проблем корупції у секторі оборони зберігають своє значення і на сьогодні.

Ускладнюють розв'язання цих проблем безсистемні зміни до законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, які негативно впливають на ефективність правозастосування (п. 2.1.2 Програми), а також корупційні практики на побутовому рівні, які не сприймаються населенням як порушення моральних чи правових норм [17].

На безсистемні зміни до законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, які негативно впливають на ефективність правозастосування, неодноразово звертали увагу фахівці Національного агентства з питань запобігання корупції (а також інші

уповноважені на це інституції) під час виявлення вад правозастосування за результатами аналізу правозастосовної практики (п. 2.1.2 Програми).

Ця проблема зумовлює іншу проблему Антикорупційної програми – положення нормативно-правових актів та їх проектів потребують подальшого удосконалення для усунення можливих корупціогенних факторів (п. 2.1.3 Програми).

Наприклад, деякі положення Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.22 р. № 1178 “Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування” нівелюють окремі принципи здійснення процедур закупівель – такі як: добросовісна конкуренція серед учасників та максимальна економія, ефективність і пропорційність [15].

За результатами розгляду проекту постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування” Національним агентством з питань запобігання корупції ідентифіковано низку корупціогенних факторів, які зумовлювали потребу в його доопрацюванні. Водночас, її розробники у 2022 році не завжди враховували висновки антикорупційної експертизи НАЗК у цій сфері [15].

Спроба забезпечити дію принципів доброчесної конкуренції, ефективності, пропорційності, відкритості та прозорості міститься в Законі України “Про внесення змін до Закону України “Про оборонні закупівлі” щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні”, яким визначено: принципи оборонних закупівель, яких мають дотримуватися при здійсненні оборонних закупівель в період дії правового режиму воєнного стану; вимогу щодо оприлюднення в електронній системі закупівель звіту про договір про оборонну закупівлю, укладеного без використання електронної системи закупівель, повідомлення про внесення змін до істотних умов такого договору (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю). Крім того, у цьому Законі передбачається вимога щодо оприлюднення в електронній системі закупівель звіту про договір про оборонну закупівлю, укладеного без використання електронної системи закупівель, повідомлення про внесення змін до істотних умов такого договору, що “неоприлюднені у період з 24 лютого 2022 року по день набрання чинності цим Законом” [18].

У межах проблеми неефективної моделі контролю продукції оборонного призначення у процесі виробництва (п. 2.6.3 Програми) не завершеним залишається процес впровадження в систему державного гарантування якості товарів, робіт і послуг оборонного призначення в Україні міжнародних вимог і стандартів оцінювання відповідності системи менеджменту якості виробників, постачальників, які також відповідають стандартам НАТО. Також недостатньо налагодженою для мінімізації ризиків корупції в закупівлях за імпортом залишається взаємодія з Агенцією НАТО щодо підтримки та постачання (п/п. 5 п.3.6.2 Стратегії).

Нереалізованою залишилася й низка визначених Річною національною програмою під егідою Комісії Україна – НАТО за 2021 рік організаційно-правових заходів взаємодії між замовниками та підприємствами оборонно-промислового комплексу (п. 3.2.1.2 цієї

Програми), а саме: а) удосконалення нормативно-правової бази та впровадження механізмів для здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для потреб оборони, у тому числі за імпортом, з урахуванням міжнародних практик, принципів, процедур і стандартів (строк виконання – 2021 рік); б) упровадження системи професійної підготовки у сфері закупівель (строк виконання – 2025 рік); в) створення єдиної інформаційної системи для замовників та учасників оборонних закупівель (строк виконання – 2022 рік) [19].

Програма проголошує, що одним із пріоритетних напрямів реформування Збройних Сил України за принципами НАТО є кадровий менеджмент. На цей час прийнято ряд законодавчих актів щодо впровадження прозорих, доброчесних і зрозумілих процедур прийняття громадян на військову службу, підбору, розстановки, присвоєння чергових військових звань, призначення на посади та нагородження державними нагородами військовослужбовців, створення ефективної, побудованої за принципами НАТО системи управління військовою кар'єрою за військовим званням [17]. На практиці ж внаслідок формального ставлення до визначення відповідності кандидатів установленим вимогам щодо призову або прийняття на військову службу до Збройних Сил України існують випадки потрапляння на військову службу осіб, непридатних (обмежено придатних) за станом здоров'я, з психологічними вадами, різними видами залежностей, низьким рівнем фізичної підготовленості, морально-психологічних якостей, а під час прийняття відповідних кадрових рішень може бути присутнім суб'єктивізм, що спричиняє поширення корупційних практик у цій сфері. Нормативно-правовими актами не встановлено чіткі та зрозумілі процедури ротації (переміщення) військовослужбовців на відповідних посадах з метою підвищення кваліфікації та набуття досвіду або більш доцільного використання [17]. Отже, низка питань кадрового менеджменту у Збройних Силах України залишаються не вирішеними в контексті запобігання корупції у секторі оборони.

Очікуваним стратегічним результатом розв'язання проблеми запобігання корупції у секторі оборони має стати: 1) ухвалення закону, який визначає види та юридичну силу нормативно-правових актів, встановлює вимоги до процедури їх підготовки (у тому числі громадського обговорення) прийняття та набрання чинності, містить правила нормотворчої техніки, тлумачення, обліку і систематизації, регулює порядок подолання прогалин і суперечностей; 2) системне проведення обов'язкової антикорупційної експертизи проектів та чинних нормативно-правових актів уповноваженими на це суб'єктами; 3) усунення колізій, прогалин та інші корупціогенних факторів, що зумовлюють неоднозначне тлумачення, порушення принципу правової визначеності та системні корупційні ризики у сферах запобігання корупції [3].

Результати аналізу міжнародного та зарубіжного досвіду боротьби з корупцією в секторі безпеки свідчать, що у сучасних демократичних суспільствах вже давно започатковано і ефективно функціонує певна система заходів боротьби з корупцією у секторі безпеки, яка побудована на невідворотності відповідальності за вчинення будь-яких корупційних злочинів незважаючи на час і персоналії [20]. В цьому контексті на увагу заслуговує досвід ЄС, оскільки інтеграцію України з ЄС визначено пріоритетним напрямком реалізації державної політики України.

В ЄС сьогодні використовуються дві моделі електронних державних закупівель: 1) централізовані закупівлі – здійснюються єдиним органом з питань державних закупівель з метою забезпечення загальних потреб, тобто замовники доручають здійснення державних закупівель від їхнього імені централізованому органу; 2) децентралізовані закупівлі – передбачають самостійне здійснення замовниками

закупівель, тобто дають змогу кожному замовнику здійснювати закупівлі товарів і послуг [21, с. 70].

В ЄС також реалізуються численні урядові та неурядові програми боротьби з корупцією, у тому числі й у сфері закупівель.

За висновками болгарських експертів, у боротьбі з корупцією в секторі безпеки необхідно, насамперед: застосовувати комплексний підхід до оцінки корупційних ризиків; чітко визначати пріоритетність завдань; зосереджувати зусилля на антикорупційних заходах [20]. На переконання болгарських фахівців, будь-які спроби посилити доброчесність і подолати корупцію у сфері управління оборонними ресурсами мають здійснюватися в межах єдиної системи доброчесного управління і підзвітності [20].

На підзвітності як основоположному принципі усіх рекомендацій наголошують фахівці НАТО, які вважають, що у воєнний час основні зусилля мають бути спрямовані на досягнення прозорості та підзвітності шляхом узгодження імплементації наявних урядових актів між державними установами, посилення внутрішніх систем стримувань і противаг, включно з механізмами нагляду, придатними для воєнного часу, як-от консультативні ради, впровадження цифрових рішень і стандартизацію практик оборонних закупівель [22].

Досвід розвинених країн показує, що антикорупційне законодавство повинно передбачати найсуворіші покарання за корупційні злочини – максимально великі штрафи і терміни ув'язнення, заборону професійної діяльності на майбутнє, позбавлення пенсії та соціальних пільг тощо. При цьому, відповідальність за вчинення корупційних діянь є невідворотною і не має строку давності [20].

Висновки.

Корупція у сфері оборонних закупівель загрожує основам національної безпеки та оборонодатності держави, підриває довіру суспільства до органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

Аналіз реалізації Стратегії та Програми свідчить про те, що поширення корупції у сфері оборонних закупівель зберігає свої масштаби, а методи боротьби з нею залишаються недостатньо ефективними.

Серед стратегічних очікуваних результатів Стратегії та Програми у межах сектору оборони більша частина залишається не досягнутою (або не повною мірою реалізованою).

У зв'язку з цим потребують невідкладного виконання заходи, передбачені, зокрема, пп. 2.6.2, 2.6.3, 2.6.5 Програми, у частині розв'язання проблем:

надмірного засекречування закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, яка має низький рівень конкурентності, що сприяє зловживанням та необґрунтованим витратам бюджетних коштів (п. 2.6.2);

неефективної моделі контролю продукції оборонного призначення у процесі виробництва, що не дає змоги вчасно та у повному обсязі запобігати постачанню бракованих зразків озброєння та військової техніки (п. 2.6.3);

корупційних ризиків при формуванні і реалізації кадрової політики у сфері оборони (п. 2.6.5).

Вважаємо, що система оборонних закупівель потребує удосконалення із застосуванням комплексного підходу до розв'язання проблем, що знижують ефективність Антикорупційної стратегії та зумовлюють появу корупційних ризиків.

З метою розв'язання проблем існує потреба затвердження державної стратегії боротьби з корупцією у секторі безпеки, про розробку якої вже давно точиться дискусія [20].

Основною метою удосконалення антикорупційного законодавства слід визнати регламентацію створення цілісної конструктивної системи виявлення причин і умов корупційних проявів з урахуванням міжнародних практик, принципів, процедур і стандартів, а також демократичного нагляду за їх впровадженням[3].

Одним із пріоритетних завдань реформування системи оборонних закупівель України в рамках євроатлантичної інтеграції є досягнення сумісності системи оборонних закупівель зі стандартами і методами НАТО, у т.ч. з питань боротьби з корупцією, а їх впровадження сприятиме мінімізації корупційних ризиків через застосування електронних закупівель та електронної звітності.

Використана література

1. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykorrupsijna-polityka/indeks-spryynyattya-korrupsii-2023-ukraina-pok-raschylyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly> (дата звернення: 24.12.2024).
2. Антикорупційна стратегія на 2021 – 2025 роки: Закон України від 20.06.22 р. №2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n144> (дата звернення: 24.12.2024).
3. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232 (дата звернення: 24.12.2024).
4. Українці вважають корупцію більшою безпековою загрозою, ніж нові наступи російських військ. – (Опитування). URL: <https://antac.org.ua/news/ukraintsi-vvazhaiut-korrupsiyu-bilshoiu-bezpekovoju-zahrozoiu-nizh-novi-nastupy-rosiyskykh-viysk-opytuvannia> (дата звернення: 24.12.2024).
5. Бенько І., Сисюк С. Корупція у сфері публічних закупівель: форми прояву та засоби протидії. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38 (2). С. 84-87.
6. Бухтіарова А., Войтович А., Мордовець Є. Науково-методичні підходи до трактування поняття “корупція” у системі публічних фінансів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 10-15.
7. Голованенко М. Корупційні ризики та надійність системи державної закупівельної логістики в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2016. Вип. 1. С. 77-84.
8. Голота О. Державні закупівлі як один з найбільш корупційно вразливих напрямів діяльності міністерства оборони. *Social development & Security*. 2018. Vol. 4. Iss. 2. С. 14-27.
9. Івашук Ю. Чинники виникнення та шляхи мінімізації корупції в секторі державних закупівель (на прикладі України). *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1 (1). С. 285-291.
10. Коротатнік І.М., Карелін В.В. До питання протидії корупції в системі оборонних закупівель у Міністерстві оборони України. *Міжнародний науковий журнал “Інтернаука”. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 5. С. 58-64.
11. Новак А. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_5 (дата звернення: 24.12.2024).
12. Мошнін А. Теоретичні засади проблеми протидії корупції в Україні *Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 2(80). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/29.pdf (дата звернення: 24.12.2024).
13. Хусанова К. Корупція в сфері державних закупівель: форми прояву та засоби протидії в контексті нового антикорупційного законодавства. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 22. С. 323-333.
14. Юсова К.М., Акімова О.В. Корупційні прояви у системі публічних закупівель та їх класифікація. *Підприємство та інновації*. 2020. Вип. № 11-1. С. 37-42.

15. Корупційні ризики під час здійснення оборонних закупівель. – (Дослідження НАЗК). URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/koruptsijni-ryzyky-pid-chas-zdijsnennia-oboronnykh-zakupivel> (дата звернення: 24.12.2024).

16. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.20 р. № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 24.12.2024).

17. Державна антикорупційна програма на 2023 – 2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.23 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF/conv#n195> (дата звернення: 24.12.2024).

18. Про внесення змін до Закону України “Про оборонні закупівлі” щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз на період дії правового режиму воєнного стану в Україні: Закон України від 24.02.23 р. № 2958-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-20#Text> (дата звернення: 24.12.2024).

19. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік: Указ Президента України від 11.05.21 р. № 189/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1892021-38845> (дата звернення: 24.12.2024).

20. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України: аналітична записка. 01.07.2015. НІСС. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 24.12.2024).

21. Альциванович О., Цимбаленко Я. Міжнародний та європейський досвід уникнення корупційних ризиків під час здійснення публічних закупівель. *Аспекти публічного правління*. 2018. Т. 6. № 10. С. 62-73.

22. Доповідь з питань оборонних закупівель. 2021. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-Dopovid-z-pytan-oboronnykh-zakupivel-ukr.pdf> (дата звернення: 24.12.2024).

~~~~~ \* \* \* ~~~~~